

УДК 130.3. + 211.2

З.І. ТІМЕНИК

СЕМАНТИКА НАЙМЕНУВАНЬ БОГА (БОЖЕСТВА) В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІЙ ДУМЦІ

Тіменик Зиновій Іванович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»

На підставі праць українських філософів 60-х рр. XIX – 50-х рр. XX ст. розкрито особливості значеннєвих зсувів найменувань Бога (Божества). Обґрунтовуються їх об'єктивні взаємозв'язок, взаємообумовленість та гармонійність.

Ключові слова: богоусвідомлення, «божественна діалектика», міжрелігійні комунікації, семантичні зсуви.

Тіменик З.И. Семантика наименований бога (божества) в украинской философско-религиозной мысли

На основании трудов украинских философов 60-х гг. XIX – 50-х гг. XX ст. раскрыты особенности семантических изменений имен Бога (Божества). Обосновываются их объективные взаимосвязь, взаимообусловленность и гармоничность.

Ключевые слова: богоосознание, «божественная диалектика», межрелигиозные коммуникации, семантические сдвиги.

Timenyuk Z.I. Semantics of God's names in ukrainian philosophy of religion

On the basis of legacy of Ukrainian philosophers (sixties of XIX c. – fifties of XX c.) the semantical shifts of God's names are revealed. The author argues their objective interconnection, interdependence and harmony.

Keywords: God consciousness, God dialectics, interreligious communications, semantical shifts.

Постановка проблеми. Насамперед потрібно зазначити, що складність при висвітленні теми зумовлена постійними контрверсійними моментами на міжрелігійному суміжжі та у міждисциплінарним просторі. Що, в свою чергу, об'єктивно спричиняє суперечності. Маловивченою залишається також ситуація з темпоральною неоднозначністю кількох процесів, котрі виявляють себе поперемінно, ситуативно або системно, коли мова йде про віровизнавчі, світоглядні, свідомі, психофізичні стани на шляху до утвердження ідеї Бога. Недостатньою є також розробка методологічного й методичного інструментарію щодо різноміжних контактів у міжрелігійних комунікаціях. Дослідження даної проблематики, окрім названих моментів, сприяє комплексному осмисленню як ідеї Бога (Божества), так і – різновіровизнавчого становища у сучасній Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Студій, котрі засвідчували б розкриття запропонованої теми, поки що не виявлено. З інших публікацій заслуговують на увагу спостереження М. Ткачук про комплексну органіку загальнокультурних чинників у відношенні «Бог-природа(світ)-людина», яке (з погляду структурного) здатне уконтекстовуватись і у стан названої ідеї [див: 14, с. 46]. З темою нашої статті пов'язані історико-теоретичні розмисли І. Лисого про національні традиції філософування (дотичність – у руслі міжрелігійних суміж) [див: 10, с. 15]. Щодо сентенції Л. Тарасюк про дію «усіх рухів людського духу» [13, с. 97], які реально зафункціонують в іншовіровизнавчих сутностях, то їх контекст є опосередкованим і має передусім теоретичний вимір. Стосовно роздумів Н. Петрук, то вони можуть бути придатними при з'ясуванні

світоглядно-свідомих і ментальних особливостей українців в руслі аналізованої ідеї [див: 12, с. 91]. І. Лещенко натомість прагне виявити ситуативні контакти ідеї містики та містицизму з ідеєю Бога в контексті метафізики світла [див: 8, с. 422].

Звідси випливає, що у філософсько-релігійному зрізі автори названих праць не мали на меті комплексно розглянути запропоновану тему.

Мета дослідження. На матеріалі спадщини українських філософів окресленого періоду потрібно з'ясувати закономірність в утвердженні ідеї Бога. Також потрібно виявити системність у семантичних змінах наймень Божества (зокрема, тих наймень, які зазнають ситуативної чи системної трансформації з огляду на їх функціональну різновимірність при синхронній взаємодії у міжрелігійних комунікаціях).

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зазначити, що у досліджуваних текстах до уваги бралися передусім функціональні стани наймень Бога (Божества) на міжрелігійних суміжжях і в міждисциплінарному просторі. Зокрема, названі стани тим прикметні, що виявляють себе не відособлено, а в одночасі через систему контактів у сферах психофізики, містики і з увагою до морального рівня реципієнта.

Такі функціональні стани найповніше розкриваються у розмислах С. Гоґоцького. «У людині, – підкреслював він, – першим ступенем богоусвідомлення, котрий був приставлений до її власних сил, може бути невиразне уявлення Божества у вигляді однієї безконечності і такої могутності, що підсвідомо діє: ні вища, наймогутніша сутність, ні особисте ество людини не мають ще морального значення. Чим далі посувається [вперед] внутрішній розвиток людини, тим видиміше виникає усвідомлення

моральних властивостей божественної сутності щодо Божества» [2, с. 278]. Спостерігається тут не просто наростання своєрідної історіософської «ієрархізації» комплексних процесів, а йдеться про закономірне сприйняття від невиразного Його уявлення та усвідомлення до утвердження аналізованої ідеї.

Свого часу, нагадуючи сократівський принцип про умовність людського знання як однієї із заборук правдивості мислителя, Митрополит Іларіон (І. Огієнко) прагнув дошукатися ідеї Бога на межових зіткненнях, скажімо, християнства й мусульманства [див: 6]. Він зазначав, що саме зміна віри (у цьому разі – нової релігійної системи) спричиняє нове, тобто фактично поступове, розуміння Бога [5, с. 3], а отже, й самої ідеї.

За названих обставин найоптимальнішим стає використання принципів поступовості-послідовності, особливо, коли мова йде про феномен відносно постійної системи назв – як у випадковій з язичницько-християнською спільною назвою «Бог». Хоч така незмінність закономірно поєднується з різновариантністю: поруч з дохристиянським найменням «Бог» одночасно вживається низка інших назв. Це передусім – Пресвята Трійця (Триєдиний Бог) або, наприклад, не зовсім точно тлумачення старогрецького Кіріос у вигляді – «Господь» (не кажучи вже про функціональну своєрідність «Саваофа»). Що ж до античного Логоса, то сприймається він не тільки як вмістилище ідей [див: 4, с. 151], а також як такий, що володіє світлоносністю – прикметою, що притаманна Божествам інших релігій, а за час християнства трансформувалася у Бога Слова (Світла) – одне із Христових найменувань.

Такі філософсько-релігійні міркування В. Зінківського не стали новацією – вони впливали із засад «божественної діалектики» часів євангеліста Івана [див: 1:(Ів.1:1-4)]. Правда, тут може виникнути принципова суперечка з теологом-догматиком про сутнісну неадекватність Христа античному Логосові у контексті «Одкровення (Об'явлення)». Адже християнський філософ, визнаючи вплив загальних засад світлоносності, обмежується констатацією такого явища. Між тим філософ релігії дошукуватиметься системних закономірностей у виявах традиції світлоносності – як об'єктивного міжвіровизнавчого явища.

А таке явище запобігає виокремленню розуму від віри, філософії від богослів'я, – на що свого часу звернув увагу В. Зінківський. З позиції «божественної діалектики» він по суті стверджував, що повнота світлоносності християнського вияву Одкровення можлива тільки за умови, коли береться до уваги однойменне явище в язичництві [див: 4, с. 14]. Звідси є підстави стверджувати про існування моделі «Одкровення-одкровення», складові якої вказують на їх ситуативне диференційоване розуміння у міжвіровизнавчих суміжжях.

Прикметними стають також і міркування П. Ліницького, зокрема, ті, де виклад сутності ідеї Бога, з погляду християнської догматики,

узгоджується зі спостереженнями про спільні засади, на підставі яких уможлиблюється поступовий розвиток релігійної свідомості у будь-якій віровизнавчій системі, а отже, також і в язичництві [див: 9, с. 274]. Закономірно, що своїм прагненням згармонізувати названі процеси П. Ліницький переходить межі названої догматики і мисленнєво утверджується фактично у філософсько-релігійних реаліях.

Використовуваний принцип виявляє свій ефект, коли у простір розглядуваної ідеї уконтекстовується закономірність міжрелігійних уявлень, котрі «у жодному разі не можна вважати плодом фантазії, як багато хто собі мислить, а також – [нібито] через незнання законів природи і справжніх причин її явищ. [...] Найширше й найґрунтовніше пізнання природи речей ще зрозуміліше повинно розкривати потребу віри у надприродне» [9, с. 557]. У наведених міркуваннях П. Ліницького поняття «надприродне» поступово насичується поняттям «божественне», а отже, й розумінням Бога на шляху до усвідомлення досліджуваної ідеї незалежно від того, в якому термінологічному виразі воно усталюється – латентному, імпліцитному чи експліцитному. Наприклад, у непроявленій формі маємо багатоетапну поступовість через таку модель, як «рівень пізнання природи речей – рівень віри – рівень формування ідеї Бога». Сталість гармонійних взаємозв'язків у складових названої моделі (під час саморозвитку-зростання таких рівнів) здатні забезпечувати внутрішні (моральні) спонуки-імперативи щодо необхідності віри у надприродне-божественне. Стає очевидною, отже, сама по собі складна темпоральність стосунків між розумом і вірою при осягненні ідеї Бога (Божества). Особливо, коли зважити, що розглядуване відбувається у наразі малопізаному одночасі.

Дещо в іншому вимірі такої засади дотримувався О. Козлов. Він спростовував саму думку про те, що є нібито народи, котрі не мають поняття про божественне. Дослідник зауважував: коли б справді так було, то тоді первісна свідомість надприродного не мала б сенсу на існування [див.: 7, с. 451]. Звідси філософсько-релігійне розуміння ідеї Бога структурується двоетапно: у свідомості Божества й у сприйнятті самої ідеї. До того ж, водночас розкриваються два критерії. Перший стосується сутнісного рівня: коли з історіософського погляду у конкретній людській спільноті було (чи й тепер ще є) відсутнє розуміння Бога при традиційно усталенім (у цьому разі – християнським) Його сприйнятті. І критерій другий: він пов'язаний з осмисленням універсальних функцій складної терміносполуки «свідомість надприродного, божественного» на міжрелігійних суміжжях з увагою до темпоральних видозмін ідеї Бога (Божества).

Мисленнєві судження О. Козлова спонукали його використати одночасно два принципи: поступовості-послідовності і необов'язковості (останній проглядається непроявлено, засвідчуючи певну етичну колізію. Справа в тім, що дослідник, поєднавши в собі статус християнського богослова

і філософа релігії, сам спричинив несумірність відповідних понять у цих галузях знань. Адже мовилося зовсім не про традиційне розуміння Бога як Іпостасі, Особи чи антропологізованої Сутності («Существа») [7, с. 450]. Цим дослідник мимоволі підтвердив об'єктивізаційні стани у філософсько-релігійному просторі.

О. Козлов розмірковував про упередження тих місіонерів, котрі схильні були «приймати повну відсутність хоч якогось поняття про Бога, коли у дикунів нема жодних потреб визнання чогось подібного до християнського Бога. Тоді як брак поняття про Бога-Творця, Вседержителя [написання наше – З.Т.] і т. п. зовсім не перешкоджає тому, що є вищим, могутнішим від усього; нема жодної потреби, щоби під Богом [написання наше – З.Т.] неодмінно розумілась якась істота» [7, с. 451]. Принцип поступовості-послідовності дав змогу цьому філософу поєднати гносео-епістемологічні засади осмислення світу з усвідомленою необхідністю психофізичного чинника (передусім – на рівні уяви). Через використання цього чинника усуваються стереотипні підходи, коли сприймаємо іншорелігійні системи. Адже саме з погляду філософсько-релігійної логіки у давніх епохах Єдиний Бог (Він же – і Трансцендентне) являвся у найрізноманітніших формах, символах, образах, сукупність яких і була розумінням Бога через усюблення у множинній конкретиці Божеств.

Тобто можна твердити, що досліджуваний принцип частково накладається на інший – на принцип вільного розвитку й духовних видозмін (особливо, коли мова йде про такі понятійні наймення у християнстві, як «Всевишній», «Всемогутній», що свої витoki також беруть значною мірою від універсалізованого «Того, Хто Найвищий» і «Того, Хто Наймогутніший».

Подібне (ще за кілька десятиліть) висловлював Орест Новицький, коли розмірковував про специфічне сприйняття ідеї Бога в епосі так званих ранніх форм релігії. Філософ акцентував на логіці світотвору й місця у ній людини не просто як творіння Божого, а з увагою до самого світотворчого процесу у відношенні «Бог-Його творіння-Бог». Адже навіть з огляду на відносний інтелектуально-культурний рівень первісної людини Бог не міг не являтися їй – хоча б з погляду логіки доцільності поступово, поетапно пізнавати докільля (і – самого Творця світу) незалежно від форми Його сприйняття чи від форми Його розуміння).

Інша справа, що тогочасні явління Бога-Творця через назви символів-образів рослинно-тваринного світу чи антропоморфних зображень важко переосмислюються та усвідомлюються сучасною людиною (передусім – на психофізичному й аналітичному рівнях). І – не тільки через значну етико-естетичну та історичну дистанцію, не тільки через те, що, умовно кажучи, віровизнавчі системи первісного періоду структурно перебували у зародковому стані і є несумірними із сучасними. Головною тут, на нашу думку, стає відчутна неадекватність світоглядних

релігійних систем епохи первісної і – сучасної.

Отже, за концепцією Новицького, спочатку у первісних людей мусило існувати «поняття про богів»; тобто йшлося про те, що тварина сама по собі не є божеством; і це вони розуміли [див.: 11, с. 138], оскільки відрізняли обожнювану тварину (тотем) від тварини конкретної, видимої того ж роду. За такої історіософської ситуації поняття «обожнювання тварин» стає логічно обґрунтованим і структурується у модель «Те, що Наймогутніше – втілення Наймогутнішого – Те, що Наймогутніше». Тобто йдеться про модель, котра своїми універсальними можливостями органічно входить у процесуальний простір ідеї Бога (Божества).

Звідси також випливає, що з огляду на різноманітність світу не може існувати якогось єдиного першозразка, коли мовиться про справжність духовного зв'язку людини з Творцем за будь-якої епохи. Така висновкова сентенція спричинила нову методологічну модифікацію, з якої скористався В. Зінківський, поставивши у прямий типологічний зв'язок два поняття – поступовості та справжності. Для дослідника спільною логіко-обґрунтовальною засадою ставала зустріч людини з Богом через систему найрізноманітніших спілкувань, внутрішніх роздумувань, розмірковувань [див.: 3, с. 97]. А раз так, то і визнавана справжність-повнота (нехай і відносна) – нехристиянського (чи – позахристиянського) духовного буття оперта на низці засад, критеріїв, одним з яких є процес «осяння згори» [3, с. 97], не лише як контакт з Богом, а передусім як універсальне складне внутрішнє діяння, котрому властиві поступово-поетапні сходження на шляху до пізнання Того, Хто Найвищий [див.: 3, с. 97 – 98]. Тому онтолого-епістемологічні (водночас – і психофізичні) моменти під час формування ідеї Бога певним чином впливають на сприйняття Його назв – навіть тоді, коли Він у процесі вірування хоч і залишається формально невідомим, без наймення, та все ж визнаним, тобто принаймні Тим, Що Є.

Варто зазначити, що названі розмисли мають своє підтвердження у Новозавітних текстах. Апостол Павло в Ареопазі, на холмі Ареса, слухно звернув увагу на жертівник з написом «Незаномому Богові». Йому елліни віддавали частку свого благовоління, хоча душею не могли ще тоді в усій повноті духовно збагнути Його сутності [див.: 1: (Ді. 17: 23)].

Не вдаючись в егзегетичні розмисли і не переходячи на позиції християнської філософії, є сенс прокоментувати міркування апостола Павла з погляду філософсько-релігійного: «Ось Того, Кого навмання ви шануєте [курсив наш – З.Т.], Того я проповідую Вам» [1: (Ді. 17:23)]. Тобто мовиться про ситуацію, коли людина достеменно не знає, кому фактично поклоняється (епістемологічний момент). Далі одночасно накладається ситуація, коли людина за інерцією традиції на підсвідомому, інтуїтивному рівні пошанує поки що Невідоме Божество (психофізичний момент). Отже, прецедент пошанування іншовіровизнавчих

сутностей усталився у новозавітній традиції не випадково, не мимовільно – він мусив мати відповідну традицію в дохристиянських епохах. (Прикладом є Мойсей з його ставленням до системи єгипетських Божеств або грецькі філософи, коли виявляли пошану до фінікійської релігійної системи), що латентно і проглядається у євангеліста Івана. Виявам іншівіровизнавчих сутностей сприяє також явище сублімації: передусім з огляду на специфіку «перемикання» енергій-зусиль з нижчої сфери у вищу, а також коли сам віровизнавчий процес уприванює свою «ієрархізацію». Назване стосується процесів, що мають свою об'єктиваційну тяглість і маловичену темпоритміку в міжрелігійних дотичностях-межовостях. Тому за названих обставин сублімативні вияви уможливають системне розрізнення природного поклоніння Небесним Силам (у вигляді обожествених фетишів, через

які первісним людям і являвся Єдиний Бог) у порівнянні з тими періодами, коли надмірна фетишизація Божественного (через дисгармонійні процеси у суспільній моралі) вироджувалася у забобони [див.: 11, с. 138].

Висновки. Отже, з викладеного випливає, що семантика наймень Бога при утвердженні проаналізованої тут ідеї формується через систему філософсько-релігійних та духовно культурних контактів у взаємозв'язках і взаємообумовленостях. За виниклих обставин об'єктивна гармонізація комплексу таких складних семантичних змін сприяє усуненню антиномічних ситуацій.

Подальше осмислення теми дасть змогу глибше пізнати закономірності семантичних зсувів ідеї Бога (Божества) у взаємообумовленості з можливими виявами елементів синтезування на міжрелігійних суміжжях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Из мови давньосврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена [Текст] / [перекл. Івана Огієнка]. – [Лондон]: [Британське і Закордонне Біблійне Товариство], 1962. – 1523 с.
2. [Гогоцький С.]. Философский лексикон [Текст] / С. Гогоцький. – Киев: В Университетской типографии, 1872. – Т. 4. П.Р.С. – Вып.1. – III с.+ 472 с. – На титульній аркуші є «С.Г.» – криптонім автора.
3. Зеньковский В. О значении воображения в духовной жизни. (По поводу книги Б.П. Вышеславцева «Этика преображенного эроса». Париж, 1931) [Текст] / В.Зеньковский // Путь [Париж]. – 1932. – № 32. – Февр. – С. 90 – 102.
4. Зеньковский В.В. Основы христианской философии [Текст] / В.В. Зеньковский. – М.: Канон+, 1997. – 560 с. – («История христианской мысли в памятниках»).
5. Іларіон. Назви Бога [Текст] / Іларіон // Слово Істини [Вінніпег]. – 1949. – Травень. – Ч. 7. – С. 3 – 9.
6. [Іларіон Митр.] Українська Церква за час Руїни. (1657 – 1687) [Текст] / Митр. Іларіон. – Вінніпег: Українське Наукове Православне Богословське Товариство, 1956. – 564 с.
7. Козлов А. Сознание Бога и знание о Боге. Воспоминание об онтологическом доказательстве бытия Божия [Текст] / Алексей Козлов // Вопросы философии и психологии [Москва]. – 1895. – Кн.4 (29). – Сент. – С. 445 – 460.
8. Лещенко, І.В. Ідея містики і містицизму в екзистенціалізмі Миколи Бердяєва [Текст] / І.В. Лещенко // Гілея: наук. вісник. Зб. наук. праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 66 (11). – С. 420 – 425.
9. Лینیцький, П. І. Значение философии для богословия. IV. О свободе совести. О любви как принципе христианской жизни. (Продолжение) [Текст] / П.И.Линицкий // Труды Киевской Духовной Академии. – 1904. – № 2. – С. 208 – 275.
10. Лисий І.Я. Національна філософія як проблема [Текст] / І.Я. Лисий // Наукові записки НаУКМА. Серія «Філософія і релігієзнавство». – 2012. – Т. 128. – С. 9 – 15.
11. [Новицький О.]. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. Соч[инение] Ор[еста] Новицкого: У 4-х ч. [Текст] / Орест Новицкий. – Киев: В Университетской типографии, 1860. – Часть I.: Религия и философия Древнего Востока. – XV с. + 326 с.
12. Петрук Н. Про деякі методологічні засади українознавства [Текст] / Наталія Петрук // Українознавство. – 2011. – № 1 (38). – С. 91 – 94.
13. Тарасюк Л.С. Проблема креативності в сучасній українській філософії [Текст] / Л.С. Тарасюк // Гуманітарний часопис: Зб. наук. праць – Харків: ХАІ. – 2012. – № 3. – С. 94 – 100.
14. Ткачук М. Л. Проблема теорії методології історико-філософського пізнання Петра Ліницького [Текст] / М.Л. Ткачук // Наукові записки НаУКМА. Серія «Філософія і релігієзнавство». – 2010. – Т. 102. – С. 43 – 49.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013